

İQTİSADİYYAT VƏ İDARƏETMƏ BÖLMƏSİ

UOT – 330.8

Fəhrad Möhbəliyev
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, i.ü.f.d., dosent
Nurəngiz Mikayılova
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, i.ü.f.d.

**AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN DÖVLƏT QURUCULUĞU SAHƏSİNDƏ
HƏYATA KEÇİRDİYİ SOSIAL-İQTİSADI SİYASƏTİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ**

Məqalədə başlıca diqqət Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət quruculuğu sahəsində həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi inkişafın əsas istiqamətlərinin təhlilinə yönəlmişdir. Eyni zamanda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin sosial-iqtisadi münasibətlər sahəsində həyata keçirdiyi strategiya və taktika ətrafı araşdırılır. Məqalədə bununla yanaşı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin iqtisadi platformasının mahiyyəti, sənaye sahələri, o cümlədən neft sənayesi, kənd təsərrüfatı, mülkiyyət münasibətləri, maliyyə-bank sistemi, pulun emissiyası və sosial siyasət geniş təhlil edilir. Bundan əlavə məqalədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bir sıra qonşu və Avropa dövlətləri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli iqtisadi-ticarəti əlaqələri də ətrafı təhlil edilmişdir.

Qədim dövrlərdə və orta əsrlərdə ölkələr arasında iqtisadi əlaqələr Aralıq dənizi və Qara dəniz sahillərindəki başlıca ticarət mərkəzləri vasitəsilə həyata keçirilirdi. Asiyanın daxilindən, Çin və Hindistandan Aralıq dənizi və Qara dəniz sahillərinə uzanan başlıca karvan yolları, xüsusilə “Böyük İpək Yolu” Azərbaycan torpaqlarından keçirdi. Şərqi Avropanı (Rusiya daxil olmaqla) və Volqa sahilini, Dərbənd keçidi vasitəsilə Cənubi Qafqaz, İran və Mərkəzi Asiyaya bağlayan məşhur karvan yolu da yenə Azərbaycandan keçirdi. Beləliklə, ölkə daxilindən keçən beynəlxalq karvan yolları dünya dövlətlərinin diqqətini qədimlərdən bəri Azərbaycana yönəltdi. Azərbaycan, sanki Qərbi ilə Şərq arasında “qızıl körpü” rolunu oynayır. Belə bir coğrafi mövqeyə sahib olması səbəbiylə Azərbaycan XIX əsrin əvvəllərində, 1813-cü ildə “Gülüstan”, 1828-ci ildə “Türkmənçay” müqavilələri ilə Şimali Azərbaycan və Cənubi Azərbaycan olmaqla iki yerə parçalanaraq, Rusiya və İran tərəfindən bölüşdürüldü. 1917-ci il bolşevik inqilabından sonra 28 May 1918-ci ildə Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin başçılığı altında qurulan və Türkiyə tərəfindən də dərhal tanınan Azərbaycan Demokratik Respublikası təəssüflər olsun ki, qısa ömürlü oldu.

Bu gün müstəqilliyə və suverenliyə qovuşmuş Azərbaycan xalqı dövlətçiliyini möhkəmləndirmək, iqtisadi islahatları həyata keçirmək kimi məsələləri həll edir. Öz kökünə, tarixinə, ənənələrinə qayıdır, tarixi təcrübədən faydalanmağa çalışır. Azərbaycan Prezidenti ulu öndər Heydər Əliyevin dediyi kimi, “dövlət quruculuğunda nəinki tarixi və milli ənənələrimiz nəzərə alınır, həm də dünya təcrübəsindən, demokratik prinsiplərdən istifadə edilir” [1]. 1918-20-ci illərdə Azərbaycanda mövcud olmuş parlamentli, demokratik respublika formasında dünyəvi bir dövlət uzun illər geniş ictimaiyyət, hətta tarix elmi üçün qaranlıq bir səhifə kimi qalmış, yaddaşımızdan tamamilə silinmişdir. İndiki mədəni dünyada əsas demokratik normalar sayılan xalq hakimiyyəti, insan haqları, milli və irqi bərabərlik, söz, mətbuat, ittifaqlar azadlığı kimi dəyərlər Yaxın və Orta Şərqdə ilk dəfə olaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində elan edilmiş və əməli həyata keçirilmişdi. Çar Rusiyasının dağılmasından sonra onun ucqarlarında yaranmış siyasi qurumlar içərisində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ən demokratik dövlətlərdən biri idi, onun dövlət strukturlarında Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bütün siyasi partiyalar, milli azlıqlar və az-çox əhəmiyyətli ictimai təşkilatlar təmsil olunmuşdu. Tarixi keçmişimizə və onun müasirliklə əlaqəsinə dair Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ulu öndər Heydər Əliyevin aşağıdakı fikri tariximizin və bu günümüzün qiymətləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir: “1918-ci ildə yaranmış Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti

bizim milli sərvətimizdir, tariximizin parlaq səhifəsidir. Ondan sonrakı illər, onilliklər də həyatımızın böyük mərhələləridir, parlaq səhifələridir, xalqımızın böyük nailiyyətidir. Məhz bunlar hamısı birlikdə indiki müstəqil Azərbaycanın həm iqtisadi, həm intellektual, həm də mədəni potensialını yaradıbdır” [2].

Cümhuriyyət hökuməti ictimai-siyasi həyatın digər sahələrində olduğu kimi, müstəqil milli iqtisadiyyat quruculuğu və sosial sahədə də mühüm tədbirlər həyata keçirirdi. “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə abidə ucaldılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyev cənabları tərəfindən imzalanan sərəncamında göstərilirdi ki, “Gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə fəaliyyət göstərmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, hərbi quruculuq və sair sahələrdə həyata keçirdiyi işlər xalqımızın tarixində dərin iz buraxmışdır” [2]. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müstəqil Azərbaycan ideyasını müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatı yaratmaqla reallığa çevirmək üçün ciddi addımlar atdı. İstiqlalın görkəmli öndərləri olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Əlimərdan bəy Topçubaşov və başqalarının sosial-iqtisadi baxışlarında ehtiva etdiyi demokratik cəmiyyətin qurulması nəzərdə tutulurdu ki, orada vətəndaşlar arasında siyasi bərabərliyin bərqərar edilməsi ilə yanaşı, sosial ədalət-sizlik də aradan götürülsün. Xalqımızın müstəqillik idealının gerçəkləşdirilməsində, Azərbaycanın tarixi dövlətçilik ənənələri zəminində milli dövlət quruluşunun dirçəldilməsində, milli istiqlal ideyalarının geniş yayılmasında böyük xidmətlər göstərmiş və siyasi publisistikası ilə ədəbi-ictimai fikir tariximizə layiqli töhfələr vermiş görkəmli ictimai-siyasi xadim [3] Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin “Fikri, milli və siyasi istiqlalların kökü iqtisadi istiqlaldır” konsepsiyası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bütün fəaliyyəti dövründə daim diqqət mərkəzində saxlanılırdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması və inkişafı təkcə yeni siyasi sistemin əsaslarının qurulmasını deyil, həm də **yeni iqtisadiyyatın** təməlinin qurulmasını nəzərdə tuturdu. İqtisadi dəyişikliklərin müvəffəqiyyəti ölkədə siyasi islahatların nə dərəcədə aparılmasından çox asılı idi. Müstəqil Azərbaycan dövlətinə qalmış mirasın-birinci dünya müharibəsinin nəticələri, Cənubi Qafqazda, eləcə də Azərbaycanın özündə, iktisadiyyatdakı anarxiya və hərc-mərclik, ölkənin varidatının, Azərbaycan xalqının düşmənləri - Bakı kommunistləri tərəfindən talan edilməsi və nəhayət, müstəqil cümhuriyyətin ərazisində ingilis qoşunlarının olması iqtisadiyyatın demək olar ki, tam dağılmasının və bununla bağlı məsələlərin həll edilməsində hökumətin qarşısında duran çətinliklərin böyüklüyü haqqında fikir söyləməyə imkan verir. Gənc cümhuriyyətin qarşısında duran vəzifə təkcə bütün dağılmış təsərrüfatı bərpa etməkdən deyil, həm də yeni iqtisadi sistemin prinsiplərini müəyyənləşdirməkdən, iqtisadi islahatlar keçirməyə başlamaqdan ibarət idi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin iqtisadi platformasında **mülkiyyət plüralizmi** - dövlət mülkiyyəti, xüsusi, şəxsi, səhmdar, bələdiyyə mülkiyyəti və digər mülkiyyət formalarının inkişafı üçün bərabər imkanlar yaradılması nəzərdə tutulurdu. Bolşevizmdən fərqli olaraq, Cümhuriyyət liderləri fabrik, zavod, torpaq və digər əsas istehsal vasitələri üzərində xüsusi mülkiyyəti rədd etmirdilər. Əksinə hesab edirdilər ki, bu cür mülkiyyəti tamamilə aradan qaldırmaq indiki vəziyyətdə insanların şəxsi təşəbbüs qüvvətini zorakı olaraq aradan götürür. Eyni zamanda, xüsusi mülkiyyətin miqyası müəyyənləşdirilir, bu işdə ifrata varmağın zərərli olduğu göstərilirdi. Qeyri-məhdud mülkiyyət hüququ və mənimsəmədə ifratçılıq xüsusi mülkiyyətin yoxluğu qədər zərərli sayılırdı. “Hər bir əkinçi özünün əkin-biçmə biləcəyi miqdarda torpağa sahiblik etməlidir!” prinsipini əsas götürən Azərbaycan islahatçıları geniş torpaqları ölü halında buraxan torpaq sahiblərinin mülkiyyət haqqını rədd edirdilər. Bu cür torpaq sahələri əvvəlki sahiblərindən alınıb, əkinçi vətəndaşlar arasında yenicə bölüşdürülməli idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin iqtisadi siyasətində nəzərdə tutulurdu ki, xüsusi mülkiyyətin mövcudluğu mülkiyyətin tamamilə xırdalanmasına aparmamalıdır. Xüsusən də, fabrik və zavodların xırdalanması yolverilməz hesab edilirdi. Respublikanın iqtisadi qanunvericiliyinə görə dövlət mülkiyyətinə, qismən də bələdiyyə mülkiyyətinə dövlətin sərvət və gəlir qaynağını təşkil edən “yeraltı mədənlər”, həmçinin “dəmir yolu, işıq, su, teleqraf və sair bu kimi ümumi işlərə xidmət edən quruluşlar” daxil edilirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin aqrar proqramının əsasını aqrar islahatı haqqında Parlamentə təqdim olunmuş “Müsavət” fraksiyasının və Əkinçilik Nazirliyinin mövqeyini əks etdirən qa-

nun layihələri təşkil edirdi. Göstərilən qanun layihələrinin hər ikisinin məqsədi müəyyən fərqlərinə baxmayaraq, torpaqsız və aztorpaqlı əhalini torpaqla təmin etmək idi. Həm də xüsusi torpaq mülkiyyətini ləğv etmək deyil, torpağı xüsusi mülkiyyətə əl istehlak normaları üzrə vermək nəzərdə tutulurdu ki, bir tərəfdən kənd əhalisini gəlirlə təmin etmək mümkün olsun, digər tərəfdən istifadəsiz xüsusi sahibkar torpaqları qalmasın. “Müsavət” fraksiyasının qanun layihəsində torpaqların əvəzsiz paylanması, digər qanun layihəsində isə müəyyən əvəz müqabilində verilməsi nəzərdə tutulurdu. Birinci qanun layihəsində əvvəlki sahibkarların mülkiyyətində 75 desyatin, digər qanun layihəsində isə yerli şəraitdən asılı olaraq, müxtəlif miqdarda torpaq sahəsinin saxlanması müəyyənləşdirilmişdi. Mövcud olduğu 23 ay ərzində Cümhuriyyət Hökuməti bir sıra cari təsərrüfat məsələlərinin həllində mühüm uğurlar qazanmışdı. Neft sənayesi ağır vəziyyətdən çıxarılmış, dağıdılmış Bakı - Batum neft kəməri bərpa olunmuş, Bakı-Culfa dəmiryolu inşası davam etdirilmiş, Kür çayı üzərində körpü salınmış, Azərbaycan Dövlət Bankı yaradılmış, milli pul nişanları buraxılmış, Xəzər dəniz gəmiçiliyi inkişaf etdirilmişdi.

Neft və neft sənayesi Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas özəyini təşkil edirdi. Məhz neft məsələsində iqtisadiyyat hər şeydən çox siyasət ilə, özü də dünya siyasəti ilə bağlı idi. Məlumdur ki, keçən əsrin 90-cı illərindən Rusiya imperiyasında istehsal olunan neftin ümumi həcmi 85%-i Bakının payına düşmüşdü. Bu rəqəm dünya neft istehsalının təxminən yarısını təşkil edirdi. Birinci dünya müharibəsinin ilk 4 ili ərzində, yəni 1914-cü ildən 1917-ci ilə qədər Bakı ildə 7 milyon ton neft istehsal etmişdi ki, bu da dünyada istehsal olunan neftin ümumi həcmi 75%-nə bərabər idi. Müharibə edən bütün ölkələrin Bakı regionuna olan təbii marağı da buradan irəli gəlirdi. Birinci dünya müharibəsinin sonlarında Bakının əldən-ələ keçməsi nəticəsində neft sənayesi ciddi itkilərə məruz qalmışdı, neft hasilatı xeyli azalmışdı. Bu, xüsusilə bolşeviklərin neft sənayesindəki talançı istismarına aiddir. 1918 və 1919-cu illərdə müvafiq olaraq hasil olunan 3,376 min ton və 3,690 min ton neftin ümumi həmi 1916-cı il hasilatının yalnız yarısına bərabər idi. Neft sənayesini böhrandan çıxarmaq yolunu tutan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti yarandığı ilk gündən bu sahədə konkret addımlar müəyyənləşdirdi. Azərbaycan parlamenti neft istehsalı və satışın öz nəzarəti altına aldı, neft sənayesinin rentabelliyyəsinin yüksəlməsinə yardım edən bir sıra qanunverici sənədlər qəbul etdi. Vaxtilə S.Şaumyan hökuməti Sovet Rusiyasının arzusu naminə neft stansiyasının milliləşdirilməsini elan etdiyindən, indi milli hökumətin ilk zəruri addımı 1918-ci il oktyabrın 6-da neft sənayesinin özəlləşdirilməsi haqqında qərar verməsi oldu. 1918-ci il oktyabrın 7-də hökumətin neft mədənləri və zavodlarını, Xəzər ticarət donanması gəmilərini neft firmaları və gəmi sahiblərinə qaytarmağı nəzərdə tutan dekreti nəşr olundu və bununla da hökumət neft sənayesində xüsusi mülkiyyət prinsipini bərpa etdi. 638 günlük iş saati, müştərək müqavilə və “istehsal üzərində fəhlə nəzarəti” ləğv edildi [7, s.7].

Neft Azərbaycanın ixracatının əsas mənbəyi olduğundan hökumət onun müxtəlif istiqamətlərdə ixracını bərpa etməyə çalışırdı. Məlum səbəblərə görə, Rusiya bazarı Cümhuriyyət üçün itirildiyindən bütün diqqəti Azərbaycanı dünya bazarı ilə birləşdirən Bakı-Batum neft kəmərinin işini bərpa etməyə yönəltmək lazım idi. Neft kəmərinin taleyi çox mürəkkəb idi. Onun tikintisinə hələ XIX əsrin sonlarında, 1897-ci ildə başlanmış, 1907-ci ilin iyulunda isə başa çatmışdır. Neft kəmərinin ümumi uzunluğu 830 km idi və onun marşrutu Zaqafqaziya dəmiryolu boyunca keçirdi. 1917 və 1918-ci illərdə neft kəməri üzərində iş aparılması haqqında rast gəlinən müxtəlif məlumatlar, mahiyyət etibarilə məhz həmin neft kəmərinin fəaliyyətinə aid idi. Məlumdur ki, ilk başlanğıcda Bakı neft sənayeçiləri onun məhz neft kəməri kimi inşa edilməsinə etiraz edirdilər. Uzun və gərgin mübarizədən sonra Zaqafqaziya dəmiryolu idarəsinə yol boyu Bakı-Batum magistral boru xəttini inşa etməyə icazə verilmişdi. Amma bu dəfə kəmərlə ağ neftin ötürülməsi nəzərdə tutulduğundan onun inşasına neft sənayeçiləri etiraz etmədilər. Bununla Bakı neft zavodları sahiblərinə Qara dəniz sahillərində rəqiblərin meydana gəlməsi təhlükəsi sovuşmuş olurdu. Bu ağ neft kəməri neft emalətmə sənayesi mərkəzi kimi Bakının mövqeyini möhkəmlətdi. Təəssüflər ki, sonralar məhz 1917-ci il iyulun 1-də ağ neft kəməri qara neft ötürən kəməre çevrildi. Azərbaycanın müstəqilliyi elan olunduğu məqamda neft kəməri işləmirdi. Bakı-Batum marşrutu ilə neft ötürülməsi yalnız 1918-ci il dekabrın 12-də bərpa olundu.

Bunun ardınca, 1918-ci il dekabrın 26-da Azərbaycanla Gürcüstan arasında “Azərbaycan dəmiryolunun Zöyəm stansiyasından Gürcüstan dəmiryolunun Saloğlu stansiyasınaqədər neft ötürülməsinin müvəqqəti qaydaları” haqqında tranzit müqaviləsi bağlandı. Neft sənayeçiləri ittifaqı yanında neft kəmərinin ehtiyatı üçün firmalar arasında neftin pay bölgüsü siyahısını müəyyən edən xüsusi Şura mövcud idi. Neft sənayesi işlərinin bərpa olunduğu dövrdə Azərbaycanda Bakıda, Biləcəridə, Hacıqabulda, Yevlaxda, Dalmalıoğluda, Gəncədə, Şamaxıda və Ağstafada 25 anbar var idi. Neftin əsas ötürülməsi Bakı-Batumi kəməri ilə həyata keçirilirdi. Neft kəmərinin işlədiyi müddət ərzində Azərbaycan Gürcüstana külli miqdarda neft göndərmişdi.

Gürcüstanla Azərbaycan arasında tranzit müqavilənin imzalanmasının hər iki dövlətin həyatında həm siyasi, yəm də böyük iqtisadi əhəmiyyəti var idi. Neftlə zəngin Azərbaycan üçün, birinci növbədə, əhalinin ilkin zəruri ərzaq məhsulları və kağız pula tələbatını təmin etmək lazım idi. Buna görə də hökumət nefti ərzağa dəyişməyi qərara aldı. Azərbaycan Gürcüstandan neftin əvəzində puldan başqa odun kömürü, lobyə, kələm, şəkər, habelə avtomobil şinləri alırdı. Gürcüstanın Azərbaycanı kifayət qədər şəkər və taxılla təmin edə bilməməsindən Azərbaycan hökuməti uzaq Ukraynaya müraciət etməli olmuşdur və bu dəfə də Gürcüstanın ərazisindən Qara dənizdəki tranzit kimi istifadə olunmuşdur. Eyni zamanda, Azərbaycanla İtaliya arasında ticarət münasibətləri meydana gəlməyə başladı. 1920-ci ilin əvvəllərində Bakı-Tiflis dəmiryolu və ardınca Qara dənizə çıxmaqla barter sövdələrinin həyata keçirilməsinə başlandı. İtaliya Azərbaycana manufaktura malları, ayaqqabı və digər gündəlik tələbat mallarını göndərərək əvəzində xam neft və neft məhsulları alırdı. Tranzit müqaviləyə qayıdaraq qeyd etmək lazımdır ki, o, Gürcüstan üçün çox əlverişli şərtlərlə bağlanmışdı. Belə ki, müqaviləyə görə neftin Qara dənizdəki ötürülməsində Gürcüstan ərazisindən tranzit kimi istifadə edildiyindən neftin bir hissəsini qonşu dövlət müftə alırdı. Neft kəməri ilə Qafqazdakı Britaniya komandanlığına da neft ötürülürdü. Belə ki, yalnız 1918-ci il oktyabrın 1-dən 1919-cu il aprel 1-dək Bakı stansiyalarından Saloğlu stansiyasınaqədər (Gürcüstan ərazisi) 6.168.000 pud neft ötürülmüşdü. Bunun 3.220.754 pudu ingilis komandanlığına, 281.160 pudu isə Gürcüstan hökumətinə göndərilmişdir. Neft kəmərinin fəaliyyətinin bərpa edilməsindən sonra isə, yəni 1918-ci il dekabrın 12-dən 1919-cu il aprel 1-dək, Gürcüstan dəmir yoluna 3.882.808 pud neft verilmişdi. Bu vaxtdakı alınmış neftə görə Gürcüstanın Azərbaycana borcu 15.940.364 rubl. 44 qəpiyə çatmışdı [6, s.42].

Ümumiyyətlə, yuxarıda göstəriləndi kimi, qara neftin kəmərlə daşınması sərfəli gəlir mənbəyi deyildi. Sözsüz ki, ağ neftin daşınması sərfəli idi. Neft sənayeçiləri ittifaqı Şurasının tələbi və İngilis komandanlığı nümayəndələrinin iştirakı ilə 1919-cu il mayın 20-də Şuranın iclası oldu. Orada neft kəmərinin ilkin funksiyasına - yəni ağ neftin daşınması-qayıması məsələsi xüsusi olaraq müzakirəyə qoyuldu. 1919-cu il mayın ortalarında Azərbaycan anbarlarında 15 milyon pud ağ neft ehtiyatı, 70 milyon pud isə ağ neft emal etmək üçün xam neft ehtiyatı var idi. Bu, ağ neft ötürülməsi işlərinin bərpa olunmasına potensial imkanların varlığı demək idi. Təəssüflər olsun ki, Cümhuriyyətin mövcudluğu müddətində bu layihəni axıradək başa çatdırmaq mümkün olmamışdı. Hətta əksinə, bütün neft sənayesində tənəzzül baş vermişdi. Əgər müharibəyə qədərki 1913-cü il göstəricilərini 100% kimi qəbul etsək, onda 1920-ci ilin rəqəmləri müharibədən əvvəlki rəqəmlərlə müqayisədə belə idi: quyu qazılması - 3,49%, neft hasilatı -39,18%, neft e'malı - 34,54%.

Məlumdur ki, Azərbaycan üçün Rusiya bazarının itirilməsi neft sənayesindəki böhranın əsas səbəbi idi. Azərbaycan neftinə kəskin ehtiyacı olan Rusiya ilə iqtisadi münasibətlərin bərpa olunmasını nəzərdə tutaraq, respublikanın iqtisadi yönümlünün dəyişilməsini elan edən dördüncü hökumətin başçısı edən N.Usubbəyovun cəhdlərinə baxmayaraq, bu dönüşü həyata keçirmək mümkün olmamışdı. Bolşevik Rusiyasının xarici siyasətinin təcavüzkar xarakteri Azərbaycana bu dövlətlə normal iqtisadi əlaqələr yaratmağa imkan verməmişdi. Rusiya dövləti işğal yolu ilə Azərbaycan neftinə sahib olmağa üstünlük verdi.

Azərbaycan **aqrar** ölkəsi olduğundan torpaq məsələsi ən kəskin iqtisadi, sosial və siyasi məsələlər sırasına daxil idi. Kənd təsərrüfatı neft sənayesindən sonra iqtisadiyyatın əsas özəyini təşkil edirdi. 1917-ci ildə kəndli sektorunun sosial strukturu aşağıdakı kimi idi:

- yoxsul təsərrüfatları - 54,4%;

- ortabablar - 34%;
- qolçomaqlar - 6,2% [8, s.212].

İslahatların keçirilməyə başlandığı dövrdə Azərbaycanda torpaq mülkiyyəti formalarının qısa xarakteristikası bundan ibarət idi. Belə ki, mülkiyyət formalarından dövlət və mülkədar torpaq sahibliyi üstünlük təşkil edirdi. Mülkədarların mülkiyyətində 29,6%, dövlətin payında isə 68,8% torpaq olduğu halda, bütün kənd təsərrüfatı sahəsinin yalnız 1,8%-i kəndlilərə məxsus idi. Torpaqsız və aztorpaqlı kəndlilər mülkədarlardan torpaq icarə etməyə və ya muzdur kimi işləməyə məcbur idilər. İcarə Azərbaycanın bütün qəzalarında torpaqdan adi istifadə forması idi. Mülkədar təsərrüfatlarında muzdlu əməkdən geniş istifadə olunurdu. Bu iş “Torpaq layihəsi” deyilən bir sənədin müəllifləri tərəfindən yerinə yetirilirdi. Azərbaycan hökuməti başa düşürdü ki, bu “qanunla” kütlə arasına çıxmaq mümkün deyil və dövlətin həyatı maraqlarına cavab verə biləcək daha ciddi sənəd lazımdır. Məhz buna görə də F.Xoyski 1918-ci il iyunun 22-də “aqrar qanunun” şərtlərinin Azərbaycan Cümhuriyyətinin ərazisinə şamil edilməməsi haqqında fərman vermişdi. Hökumət kabinetinin formalaşmasından sonra ilk çıxışında F.Xoyskinin millətin tərəqqisi üçün siyasi və təsərrüfat sərbəstliyinin zəruriliyini qeyd etməsi dövlətin ictimai tərəqqini aqrar məsələnin uğurla həll edilməsi ilə bilavasitə bağlandığını sübut edir. Zəhmətkeşlərin mənafeyinin təmin edilməsi bəyanatda xüsusi yer tuturdu. Belə ki, kəndli və fəhlə ünsürlərinin təminatı, qayğısı hökumətin ən başlıca vəzifəsi olmalı, torpaq kəndliyə havayı verilməlidir. Lakin məlum oldu ki, belə sosial islahatın istiqamətini nəzərdə tutmaq, müvafiq qanunvericiliyin qəbul edilməsindən daha asan imiş. Bu sahədə cüzi zaman fərqlə iki istiqamətdə - parlament komissiyası çərçivəsində və hökumət səviyyəsində iş gedirdi. “Torpaq islahatı haqqında” Qanun layihəsinin hazırlanması ilə əlaqədar olaraq 1919-cu il fevralında Səməd bəy Ağamalıoğlu başda olmaqla müxtəlif siyasi fraksiyalarının nümayəndələrindən olan 9 nəfərdən ibarət parlament aqrar komissiyası yaradıldı. Komissiya rəngarəng siyasi tərkibi qanun layihəsini lap əvvəldən müvəffəqiyyətsizliyə məhkum etmişdi, çünki məlum olduğu kimi partiyaların aqrar məsələ üzrə yekdil nöqteyi-nəzəri yox idi. Ona görə də layihənin alternativ variantına malik olmayan komissiya Seymin 1918-ci il martın 7-də qəbul olunmuş “Aqrar qanunu”n əsasları ilə kifayətlənməli olmuşdu. Həm də komissiya sədri S.Ağamalıoğlu vaxtı ilə Seym variantının tərtib olunmasında iştirak etmişdi. Görünür, bu səbəbdən yeni layihə əvvəlcə qeyd olunduğu kimi dövrün tələbinə cavab verməyib.

1919-cu il avqustun sonu-sentyabrın əvvəllərində, nəhayət, torpaq komissiyası layihə üzərində işini tamamladı. Layihənin əsas tezisləri aşağıdakılardan ibarət idi:

- 1) respublika ərazisindəki bütün torpaqlar dövlətin mülkiyyətidir;
- 2) torpaq əvəzsiz olaraq dövlətin ixtiyarına keçir;

3) əvvəlki mülklərinin müəyyən hissəsi aşağıdakı normalar üzrə əsas sahibkarlarda onların istifadəsi üçün saxlanılır: 1-ci kateqoriya torpaqlar - 7 desyatin (bağlar və becərilən torpaqlar), 2-ci kateqoriya torpaqlar - 15 desyatindən 29 desyatınədək (əkin yerləri); 3-cü kateqoriya - 40 desyatindən 50 desyatınədək (otlaqlar).

Bütün qalan torpaqlar dövlət torpaq fonduna daxil edilir. Torpaq haqqında qanunun son variantı Azərbaycan Müəssislər Məclisi tərəfindən təsdiq olunmalı idi. Lakin layihə olduğu şəkildə də havadan asılı vəziyyətdə qaldı. Məhz buna görə də 1919-cu il iyunun 6-da Nazirliyin nəzdində aqrar islahatlar şöbəsi təsis edildi və ona tapşırıldı ki, bir ay müddətinə aqrar islahatlar layihəsini bəyənlmək üçün Nazirlər Kabinetinə təqdim etsin. Nazirlikdə işlər kifayət qədər sürətlə aparılırdı və artıq 1919-cu ilin avqustunda Ziraət nazirinin müavini Hidayət bəy Sultanovun rəhbərliyi altında 2 qanun layihəsi başa çatdırıldı:

- 1) “Azərbaycan Cümhuriyyəti əhalisinin torpaq təminatı haqqında”;
- 2) “Xüsusi sahibkar meşələrinin dövlətin mülkiyyətinə çevrilməsi haqqında”.

Qanun layihələrində qoyulan əsas məsələlər xüsusi sahibkar torpaqlarının əhalinin hansı kateqoriyasından nə qədər və hansı şərtlərlə dövlət torpaq fonduna keçirilməsi haqqındakı məsələlər idi. Bu məsələlərdən birincisini Ziraət Nazirliyi xüsusi sahibkar torpaqlarını, torpağın istismar zamanı verdiyi gəlir qədər əvəzi ödənilməklə özgələşdirilməsi yolu ilə həll etməyi nəzərdə tuturdu. Nazirlik belə hesab edirdi ki, xüsusi sahibkar torpaqlarını əvəzi ödənilmədən müsadirə etmək xüsusi mülkiy-

yəti ləğv etməyə bərabərdir. Buna görə də qanun layihəsi torpağın əkinçi əhaliyə yalnız istehlak norması üzrə xüsusi mülkiyyətə verilməsini nəzərdə tuturdu.

**Azərbaycan Cümhuriyyəti ərazisinin tərkibi
(ayrı-ayrı kateqoriyalar üzrə torpaq sahibliyinə bölünməsi)
Desyatınla (1 des. = 1,0982 ha)**

Cədvəl 1

Quberni- yalar	Ərazisi	Yararlı Torpaq (k/t və meşə üçün)	Yararsız torpaq (şəhərlər, yaşayış məntəqələri və s.	Nadel torpaqları	Dövlət torpaqları	İcarə kəndli torpaqları	Meşələr
Bakı	3.570.235	2.590.453	979.782	1.424.270	94.958	5.546	823.894
Gəncə	4.054.078	3.317.923	736.155	1.400.010	43.961	35.858	1.178.967
Zaqatala	364.793	289.566	75.226	140.865	464	1.569	96.008
Yekun	7.989.106	6.197.942	1.791.198	94.958	139.383	42.973	2.098.869

Mənbə: [8, s.217].

Lakin bu qanun layihələrinin də taleyi parlament qanun layihəsinin taleyini təkrar etdi. Azərbaycanda baş vermiş hökumət böhranı onların heç müzakirə olunmasına da imkan vermədi. Baş nazir Nəsim bəy Usubbəyovun Cümhuriyyətin kifayət qədər radikal dünyagörüşlü daha gənc siyasi xadimlərindən təşkil etdiyi yeni hökumət kabineti özünün yeni aqrar kurs işləyib hazırlamaq əzmində olduğunu bəyan etdi. Ziraət Nazirliyinin işləri sosialist Əhməd Cövdət bəy Pepinova həvalə edildi. O, ləngimədən qanun layihəsini təkmilləşdirilmək üçün onun Nazirliyə qaytarılmasını tələb etdi. 1920-ci il martın əvvəllərində Nazirlik “Xüsusi sahibkar torpaqlarının dövlət torpaq fonduna keçirilməsi və Azərbaycan Cümhuriyyəti əhalisinin torpaqla təmin olunması haqqında qanunun yeni layihəsi üzərində işi başa çatdırıb, onu baxılmaq üçün hökumətə təqdim etdi. Bu qanun layihəsinin əsasında Azərbaycan sosial-demokratiyası tərəfindən bəyanilən Gürcüstan sosial-demokrat hökumətinin aqrar qanunu dururdu. Bu layihədə əsasən kənd yerlərində olan xüsusi sahibkar hüquqi şəxslərin bütün torpaqları, o cümlədən monastır, vəqf, məscid və kilsə torpaqları, habelə şəhər yerləri hüddudunda olan və şəhər mülkiyyətinə daxil olmayan torpaqlar sahiblərindən alınır və əvəzsiz olaraq dövlət torpaq fonduna verilir. Mülkiyyəti əlindən alınmış sahibkarlar üçün saxlanılan torpaq sahəsinin ölçüsü kənd yerlərinin becərilmə şəraitinə uyğun olaraq müəyyən edilirdi.

Parlament komissiyası torpağın əvəzsiz olaraq alınması şüarı ısrarında davam edirdi. Bu layihənin parlamentə təqdim olunması təəcüb doğurmur. Ölkədə vəziyyət gərginləşmişdi. Hökumət hələ də aqrar qanunun müzakirəsinə başlamamışdı. M.Ə.Rəsulzadə çox haqlı olaraq göstərmişdi ki, bu məsələdə tələskənlik, eləcə də onu həddən ziyadə uzatmaq eyni dərəcədə mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. 1920-ci il fevralın 16-da parlamentin növbəti iclasında “Müsavət” fraksiyası öz partiyası aqrar məsələ üzrə qurultayda bəyanılmış qanun layihəsini təqdim etdi. “Müsavət” partiyasının qanun layihəsi də xüsusi sahibkar torpaqlarının əvəzsiz olaraq alınıb dövlət torpaq fonduna verilməsini nəzərdə tuturdu. Lakin burada göstərilirdi ki, sahibkarların mülkiyyətində bağ və həyətlər də daxil olmaqla, 25-75 desyatın torpaq saxlanılır.

Müstəqil dövlətin atributu kimi milli pul vahidinin buraxılması Cümhuriyyətin maliyyə siyasətinin mühüm uğuru idi. 1918-ci ilin əvvəlindən Bakıda yeni kağız pullar – “Bakı bonları” buraxıldı (bu zamanadək tədavüldə “Nikolay” pulları və “Kerenski” pul vahidləri işlənirdi).

Müsəlman dünyasında ilk demokratik dövlət olan Azərbaycan Cümhuriyyətinin – Azərbaycan Demokratik Respublikasının ilk müstəqil **pul emissiyasının** tarixi 1919-cu ilin əvvəlində tədavülə buraxılan 25, 50, 100 və 250 manatlıq əskinalarla başlayır. Əskinanın üz tərəfində Cümhuriyyət,

arxa tərəfində isə rus dilində “Азербайджанская Республика” ifadələri, əskinasın nominal dəyəri və buraxıldığı tarix göstərilmişdir.

1919-1920-ci illərdə buraxılmış pul vahidlərinin adları Azərbaycan dilində manatla, rus dilində isə rubl ilə verilib. Burada əsas məqsəd uzun illər işlədilən və hələ də dövriyyədə qalan Rusiya pul nişanlarına öyrəşən əhəlinin tədricən yeni milli pul vahidinə inamının artırılması idi. Eyni zamanda, Azərbaycan Cümhuriyyətinin bu sahədəki iqtisadi siyasəti milli valyuta – manatın beynəlxalq miqyasda tanınması ilə bağlı olub. Məhz buna görə də Fransa hökumətinin dəstəyini hiss edərək (qismən də fransız dilinin beynəlxalq dil olduğunu nəzərə alaraq), Cümhuriyyət 500 manatlıq əskinasların üzərində Respublikanın və nominalın adlarını fransız dilində də verməyi lazım bilmişdi.

**1919-cu ilin iyulunda Azərbaycan Respublikasında keçirilən
birjada milli valyuta kursunun xarici valyutalara olan nisbəti
valyuta kursunun xarici valyutalara münasibətdə**

Cədvəl 2

1000 rubl (“kerenski”)	1850 manat
500 rubl (“romanovka”)	1600 manat
100 rubl (“romanovka”)	350 manat
1 funt sterlinq	310-315 manat
1 dollar	250 manat
1 frank	8-10 manat
1 italyan lirəsi	7 manat
1 iran tüməni	125-130 manat
1 türk qızıl lirəsi	390 man
1 rus qızıl rublu	420 man
1 nobel aksiyası	16,500 manat

Mənbə: [8, s.226].

İqtisadi münasibətlərin və iqtisadi əlaqələrin getdikcə inkişaf etməsi və güclənməsi tədavi sferasında pul kütləsinin həddən artıq şişməsinə gətirib çıxartdı ki, bu da ölkədə inflyasiya proseslərini sürətləndirdi və nəticədə manatın alıcılıq qabiliyyəti digər valyutalara nisbətdə aşağı düşdü. Belə ki, 1919-cu ilin oktyabrında 1 funt 525 manat, noyabrın əvvəllərində isə 730 manat oldu.

Milli pul vahidinin möhkəmləndirilməsi, onun alıcılıq qabiliyyətinin qorunub saxlanması ilk vaxtlardan hökumətin iqtisadi siyasətinin əsas məsələsi oldu. Çünki milli valyuta inflyasiya şəraitində dövriyyəyə buraxılmışdı. Hökumət həm əvvəlki dövrdən miras qalan, həm də respublikanın mövcudluğu dövründə baş verən inflyasiyaya qarşı mübarizə aparmalı olurdu. Bu məqsədlə müstəqil dövlətin maliyyə, vergi, bank-kredit sistemi yaradıldı. 1919-cu ilin sentyabrında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin **Dövlət Bankı** açıldı. Maliyyə Nazirliyinin 1919-cu il 20 iyul tarixli qərarı ilə əmtəələrin sərbəst ixracına nail olunması nəzərdə tutulurdu. Parlament xəzinəyə müəyyən rüsum (ixrac olunan xammalın dəyərinin 25 faizi qədər) keçirmək şərti ilə xammal ixracına icazə verilməsinə dair qanun (1919, 11 dekabr) qəbul etdi. Xaricə gizli yolla gümüş, qızıl, platin aparılmasına görə məsuliyyət məsələsinə baxıldı. Qüvvədə olan 1914-cü il 15 noyabr tarixli qanunun 1919-cu il 20 oktyabr tarixli qanunla əvəz edilməsi bu sahədə məsuliyyəti artırdı.

Ölkənin sərhədləri daxilində mal mübadiləsini tənzimləmək məqsədilə 1919-cu ilin avqust ayından Azərbaycana xaricdən gətirilən bir sıra zinət şeylərinə müvəqqəti olaraq xüsusi gömrük tarifləri tətbiq olundu. Eyni zamanda daxili bazarı tənzimləmək məqsədilə Azərbaycandan kənara göndərilən əmtəələr üçün yeni müvəqqəti gömrük qaydalarının tətbiq edilməsi haqqında qanun qəbul edildi (1920, 9 fevral). Hökumət çevik vergi siyasəti yeridir, dövlət xərclərinin ixtisar edilməsi istiqamətində tədbirlər görürdü. Bu məqsədlə xaricdən ölkəyə gömrüksüz gətirilən malların siyahısı müəyyənləşdirilmiş (bu siyahıya 200-dən çox məhsulun adı daxil edilmişdi), xarici sərmayəçilərə və Azərbaycana sərmayə qoymaq arzusunda olanlara güzəştli şərtlərlə “Bakı bon”ları təklif olun-

muşdu. Yeni əsaslarda beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin qurulması da hökumətin qarşısında duran mühüm məsələlərdən idi. İstiqlal bəyannaməsində xarici ölkələrlə, xüsusilə yaxın qonşularla iqtisadi əlaqələr yaratmaq və bu əlaqələri genişləndirmək nəzərdə tutulurdu.

Təsədüfi deyil ki, Parlamentin fəaliyyətində mühüm rol oynayan “Müsavat” partiyası öz məramnaməsində Azərbaycanın müstəqilliyinə, onun xaricdən müdafiəsinə və hüquqi cəhətdən tanınmasına nail olmaq üçün iqtisadiyyata, iqtisadi əməkdaşlığa böyük əhəmiyyət verirdi. Cümhuriyyətin iqtisadi platformasında xarici ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlığı asanlaşdırmaq, bu sahədə maneələri aradan qaldırmaq, digər tərəfdən isə bu cür əməkdaşlığı dünya normaları əsasında həyata keçirmək nəzərdə tutulurdu. Ölkə iqtisadiyyatında inflyasiyanın qarşısını almaq üçün hökumət bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu. Zəruri tədbirlər sırasında əmtəələrin sərbəst ixracına nail olunması da var idi. Xaricdən Azərbaycana gətirilən spirtli içkilərə, balıq məhsullarına gömrük rüsumlarının artırılması haqqında 1919-cu ilin avqust ayında Parlamentin maliyyə-büdcə komissiyasında bəyənən qanun layihələri də daxili bazarın qorunması və inflyasiyanın qarşısının alınmasına xidmət edirdi. Xarici iqtisadi-ticarət fəaliyyətinin iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılması və pul tədaviyyəsinin tənzimlənməsində rolu Parlamentin 1919-cu il 24 noyabr tarixli iclasında geniş müzakirə olunmuşdu. Hökumətin iqtisadi platformasında Cümhuriyyətin yaranmasından əvvəl formalaşmış iqtisadi əlaqələrə münasibət, əsasən, birmənalı idi. Bu əlaqələri kəsmək yox, müstəqil dövlətin iqtisadi əlaqələri kimi genişləndirmək məqsəduyğun sayılırdı. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici kapital nümayəndələri ilə münasibətləri yeni əsaslarda inkişaf etdirmək üçün konkret addımlar atılırdı. Məsələn, Azərbaycan Hökumətinin 1919-cu il oktyabrın 18-də qəbul etdiyi qərarda Böyükşor gölünün bir hissəsinin Nobel qardaşları birliyinə icarəyə verilməsi haqqında vaxtı bitmiş müqavilənin bərpa olunması göstərilir, bu müqavilənin şərtlərində edilən yeni dəyişikliklər əsaslandırılırdı. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda xarici kapital və konsepsiya məsələsində həm Parlamentin və həm də xarici kapital nümayəndələrinin fikirləri uyğun gəlirdi.

Hökumət başçısı Nəsim bəy Yusifbəylinin Parlamentin 1919-cu il 22 dekabr tarixli iclasında elan etdiyi bəyannamədə güclü iqtisadiyyatın yaradılması zərurəti Azərbaycanın azad və müstəqil yaşamasının şərti kimi göstərilirdi. Hökumətin xarici ticarət siyasətində köklü dəyişiklik etmək nəzərdə tutulurdu. İndiyədək ticarət siyasətində idxalı artırmaq və ixracı imkan daxilində azaltmaq üstünlük təşkil edirdisə və nəticədə pul qiymətdən düşürdüsə, artıq indi ixracı stimullaşdırmaq istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsinin mümkünlüyündən və zəruriliyindən bəhs olunurdu. Azərbaycan hökumətinin xarici iqtisadi fəaliyyətində reallaşdırmağa çalışdığı başlıca vəzifələrdən biri əhalinin zəruri mallara olan ehtiyacını təmin etməkdən və xəzinənin gəlirlərini artırmaq üçün əlavə mənbələr axtarib tapmaqdan ibarət idi. Belə əlavə mənbələrdən biri də gömrük gəlirləri idi. Bu və ya digər məhsulun xaricə satışına icazə verilməsi və ya onun qadağan edilməsi zamanı həmin məhsulun əhali üçün nə dərəcədə gərəkli olması, hökumətə nə qədər gəlir gətirməsi halları diqqətlə nəzərə alınır.

Xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi sahəsində, o cümlədən spirtli içkilərin xarici bazara - əsasən də Avropa bazarına ixrac olunmasını Xalq Cümhuriyyəti hökuməti bir vəzifə kimi qarşısına qoydu. Belə ki, hökumətin hazırladığı 1919-cu il 20 fevral tarixli qanun layihəsi ilə xaricə konyak, üzüm və tut spirtinin ixracına icazə verildi (Cümhuriyyət dövründən qabaq xaricə spirtli içkilərin satışı qadağan olunmuşdu. Bu da təsərrüfatların və hökumətin maliyyəsinə olduqca mənfi təsir göstərmişdi). Hökumət hesab edirdi ki, xaricə spirt satışında nəinki dövlət xəzinəsi və araq çəkməklə məşğul olan adamlar, həmçinin bütün əhali maraqlıdır. Öz təsərrüfat məhsulları olan üzümü və tutu şərab zavodlarına satmaq onlara əlverişli idi. Bu qanun layihəsini işləyib hazırlayarkən hökumət onu da nəzərdə tuturdu ki, əhali üçün spirt ancaq texniki və tibbi məqsədlər üçün zəruridir. Xaricə satışına icazə verilən 85 dərəcəli konyak spirti və 40-45 dərəcəyə qədər olan üzüm və tut spirti isə bu məqsəd üçün yaramır. Buna görə də onun xaricə satışından əhaliyə heç bir ziyan dəyə bilməz.

Parlamentin Azərbaycan Cümhuriyyətinin sərhədlərindən kənara **xammal ixracının** şərtləri haqqında qəbul etdiyi qanun da (1919, 11 dekabr) Cümhuriyyətin xarici iqtisadi fəaliyyəti üçün çox

əhəmiyyətli idi. Bu qanuna görə pambıq, yun, ipək, frizon (ipək istehsalında tullantı), barama kimi xammalların azad şəkildə ixracına xammalın dəyərinin 25 faizinin əvəzsiz olaraq xəzinənin hesabına keçirilməsi şərtilə icazə verilirdi. Bu, xarici valyuta əldə etməyə və ya əmtəə mübadiləsi qaydası ilə dövlətə lazım olan zəruri məhsulları almağa imkan verirdi. Bu qaydada xammal ixracının nisbətən səmərəli bir tədbir kimi ortaya çıxması çoxlu mübahisələrin, fikir ayrılıqlarının təsiri nəticəsində aşkar oldu. Göstərilən dövrdə xarici valyuta əldə etmək məqsədilə bu cür əmtəələrin azad satışına icazə verilməsi, **azad ticarət** prinsipinin tətbiqi kimi mülahizələr də mövcud idi. Lakin həmin mülahizələr onların tətbiqində ciddi çətinliklər ucbatından həyata keçirilmədi. Məsələn, bütün qonşu respublikalarda əmtəə mübadiləsi sistemi üstünlük təşkil etdiyindən azad ticarət prinsipinə keçid əlverişli ola bilməzdi. Belə şəraitdə azad ticarətin yalnız Azərbaycanda tətbiqi respublikadan hər şeyin ixracına səbəb olar, idxal isə minimum həddə enərdi. Qonşu respublikalar Azərbaycan əmtəələrindən özlərində əmtəə mübadilələri əməliyyatları üçün istifadə etmiş olardılar. Bütün bunların nəticəsində Azərbaycan hökuməti xəzinəyə müəyyən rüsum keçirmək şərti ilə xammal ixracına icazə vermək qaydasını üstün tutdu. Xammal ixracına dair bu cür qaydanın işlənilib hazırlanması o dövrdə iqtisadi fikrin mühüm nailiyyəti idi [5, s.72].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti **xarici-iqtisadi siyasət** sahəsində fəaliyyətini ancaq qanunların işlənilib hazırlanması ilə məhdudlaşdırmır, onların həyata keçirilməsi istiqamətində də mühüm addımlar atırdı. Məsələn, xarici dövlətlərlə əmtəə mübadiləsini qaydaya salmaq üçün ağır maliyyə şəraitində 20 milyon manatlıq fond yaradılmış və bu fondan ilkin ehtiyaclar üçün 10 milyon manat həcmində kredit buraxılması qərara alınmışdı. Eyni zamanda, Ticarət və Sənaye Nazirliyinin nəzdində “Xarici dövlətlər və bir-birinə yaxın sahələrlə əmtəə mübadiləsi komitəsi” fəaliyyət göstərirdi. Xüsusi əsasnamədə göstərilirdi ki, əmtəə mübadiləsi komitəsinin mühüm vəzifələrindən biri respublikanın iqtisadi və maliyyə vəziyyətinin əsasını təşkil edən neft ixracını və satışını təşkil etməkdir. Əmtəə mübadiləsi komitəsinin 1919-cu il 15 mart tarixli plenar iclasındakı geniş diskussiya bütün əmtəələrin iki böyük qrupa ayrılması ilə nəticələndi: xaricə ixrac edilməsinə, ümumiyyətlə, icazə verilməyən əmtəələr və ya komitənin ixrac etmək səlahiyyəti olmayan əmtəələr; komitənin icazəsi ilə ixrac edilməsinə icazə verilən əmtəələr. Bundan dərhal sonra Ticarət, Sənaye və Ərzaq Nazirliyi ixracı dair Əsasnamə təsdiq etdi. Əsasnamədə ixracına icazə verilməyən əmtəələrə taxıl, un, çörək, yarma, yem, at, iri və xırda buynuzlu mal-qara, ət və onun bütün növləri, qənd, külçə və pul şəklində qızıl və gümüş, dəmir, soyuq silahlar və s. daxil edilirdi. Nazirliyin xaricə satışına icazə verdiyi əmtəələrə düyü, makaron, hər cür toxum və tərəvəz, çay, qəhvə, bitki yağı, şərab, duz, sabun, meşə materialları, neft və neft məhsulları, qızıl və gümüş məmulatı, maşın və alətlər və s. aid edilirdi. Əsasnamədə bu iki qrupa aid olmayan bütün əmtəələrin azad satışına icazə verildiyi göstərilirdi.

Hökumət 1919-cu il iyunun 28-də xüsusi sərəncamla əmtəələrin ixracına dair qaydaları təsdiq etmişdi. Qonşu dövlətlərlə iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hələ özünün mükəmməl iqtisadi bazasını yaradıb başa çatdırmadığı halda humanizm prinsiplərindən çıxış edərək, Dağıstana 50 mln. manat məbləğində yardım göstərmişdi ki, bu da respublikanın büdcə məxaricinin 1/8 hissəsini təşkil edirdi. Cümhuriyyətin **xarici iqtisadi əlaqələrinin** formalaşması baxımından AXC-nin xarici iqtisadi əlaqələrində qonşu ölkələri olan Gürcüstan və Sovet Rusiyası ilə ticarət əlaqələrinə geniş yer verirdi. Belə ki, 1918-ci il dekabrın 26-da Gürcüstanla bağlanan birillik müddətə bağlanan müqaviləyə əsasən, böyük ehtiyac olan məhsulların, bu respublikaların tələbatları çərçivəsində gömrük vergiləri qoyulmadan alınib-satılmasına, habelə Gürcüstan əhalisinin və dəmir yolunun ehtiyacları üçün müəyyən hədd həcmində neft, mazut, kerosin və yağların rüsumsuz ixracına icazə verilirdi. Müqavilədə göstərilirdi ki, gürcü əhalisi üçün kerosin buraxılması 1 milyon puddan, neft və neft məhsullarının ümumi satışı isə 20 milyon puddan çox olmamalıdır. Gürcüstanın bəzi məhsullarının (daş kömür, meşə materialları və s.) neftin dəyərinin 1/10 hissəsi həcmində Azərbaycana gömrüksüz satılması nəzərdə tutulurdu. Müqaviləyə görə, alınan məhsulların başqa ölkələrə satışına icazə verilmirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Rusiya ilə iqtisadi əməkdaşlığa da böyük əhəmiyyət verir, neft, pambıq və başqa ixrac məhsulları

üçün Rusiya bazarının əhəmiyyətini nəzərə alırdı. 1920-ci il martın 30-da Sovet Rusiyası və Azərbaycan birgə komissiyasının iclasında ticarət müqaviləsi imzalanmışdı. Lakin Rusiya Azərbaycanı qane edə biləcək bir sıra şərtlər vəd etsə də, onlara əməl etmədi [5, s.73].

Dövlət milliləşdirmə və əksmilliləşdirmə tədbirlərini həyata keçirməklə yanaşı, əmək münasibətlərinin qaydaya salınmasını da təmin edirdi. Daxili və xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üçün iqtisadi-hüquqi qanunların hazırlanmasına, onların yerinə yetirilməsinə də böyük əhəmiyyət verilirdi. Az vaxtda yalnız maliyyə, vergi, bank-kredit sahələri üzrə 82-dən çox qanun layihəsi işlənib hazırlanmış, bir çox qanunlar təsdiq olunmuşdu. İlk dəfə tərtib olunan müstəqil dövlət büdcəsi iqtisadi tənzimləmə və gəlirlərin bölgüsü işinin yoluna qoyulmasında və ümumiyyətlə, makroiqtisadi tarazlıq yaradılmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb etdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövlət əhəmiyyətli mühüm məsələlərin həllində geniş konsensusa nail olmağa çalışırdı. Parlamentin qanunlar vasitəsilə həyata keçirdiyi ümumi tənzimləmə tədbirləri dövlətin təmsalında qeyri-mərkəzləşdirilmiş demokratik özünüidarə formalarına əsaslanan tədbirlərlə əlaqələndirilirdi. Hökumətin iqtisadi proqramı qarşılıqlı razılaşma əsasında ayrı-ayrı partiyaların məramnamələrində qoyulan iqtisadi məsələlərə uyğun işlənib hazırlanırdı. Bəzən alternativ variantların mövcudluğu daha səmərəli fəaliyyət istiqamətinin müəyyən olunmasını tələb edirdi. Bununla əlaqədar Parlamentdə iqtisadi təmayüllü bir neçə komissiya-maliyyə, büdcə, fəhlə, aqrar, ölkənin məhsuldar qüvvələrindən istifadə komissiyaları yaradılmışdı. Dövlət və Hökumət strukturunda olan Əkinçilik, Əmlak, Ərzaq, Dövlət nəzarəti, Maliyyə, Ticarət və Sənaye nazirlikləri, Milli Bank, Azərbaycan Xəzinə Palatası, Aksiz Palatası, Əmək müfəttişliyi kimi qurumlar dövlətin iqtisadi tənzimləmə fəaliyyətinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayırdılar. Dövlətin mühüm iqtisadi tənzimləmə aləti mütərəqqi **gəlir vergisi** hesab olunurdu. Bu vergi müəssisə və təşkilatlarda qazanan mənfəətin 30%-ni təşkil edirdi. Dolayı vergi kimi şərab, tütün və neft məhsullarına qoyulan aksizlər aktiv iqtisadi tənzimləyici rolunu oynayırdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətində sosial yönüm xüsusi diqqət mərkəzində idi. Bu, təsdiq olunan qanunlarda, həyata keçirilən konkret tədbirlərdə özünü göstərirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandığı ilk gündən **nəqliyyat** sahəsinə xalq təsərrüfatının bu vacib sahəsinin bərpasına və inkişafına xüsusi diqqət yetirməyə başladı. Bu məqsədlə Yollar Nazirliyi yaradıldı. Bu nazirlik ilk vaxtlar dəmir yolu nəqliyyatına rəhbərlik edirdi. Azərbaycan Parlamentinin 1919-cu il 17 mart tarixli qərarı ilə bütün şosse və torpaq yolları, onların üzərindəki süni qurğular, yol inşası və bərpası işləri də Yollar Nazirliyinin sərəncamına verildi. Həmin il aprelin 2-də verilən qərarla ölkədəki avtomobil emalatxanaları və anbarları da Yollar Nazirliyinin ixtiyarına keçdi. Yollar Nazirliyi dəmir yolu nəqliyyatını sahmana salmaq üçün parovoz və vaqon parkının təmiri, yeni nəqliyyat vasitələrinin alınması, dəmir yolu qulluqçularının məvaciblərinin artırılması, onlara güzəştli şərtlərlə ərzaq verilməsi, parovoz maşinistlərinə və onların köməkçilərinə həqiqi hərbi xidmətdən möhlət verilməsi, dəmir yolu stansiyalarının qaydaya salınması, mühafizəsinin təmin edilməsi və s. kimi mühüm tədbirlər gördü. Bütün bu tədbirlər tezliklə öz bəhrəsini verdi. Artıq 1919-cu il iyulun 15-dən Bakı - Batum istiqamətində gündə 4 cüt qatarın, həmin ilin sonundan isə Bakı-Port-Petrovsk (Mahaçqala) istiqamətində də ciddi qrafik üzrə gündə 4 cüt qatarın hərəkəti təmin edildi. 1918-ci il oktyabrın 30-da Bakı ticarət limanı idarəsinin fəaliyyəti bərpa edildi. Ticarət gəmiləri ilə Bakı ilə Port-Petrovsk (Mahaçqala), Salyan, Lənkəran limanları arasında sərnəşin və yük daşınması təşkil edildi. Hökumətin ciddi səyləri nəticəsində 1919-cu ildə Bakı-Batumi neft kəməri də bərpa edilib istifadəyə verildi. 1919-cu ilin avqust ayında ingilis qoşunları Azərbaycandan çıxdıqdan sonra Bakı limanı və ticarət donanması da Cümhuriyyət Hökumətinin sərəncamına keçdi, ölkənin ticarət gəmiləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağı altında üzməyə başladılar.

Dövlətin **sosial siyasəti** iki baxış üzərində qurulmuşdu. Birincisi, hər bir cəmiyyət üzvünün (Azərbaycan vətəndaşının) iqtisadi fəallıq göstərməsi və gəlir əldə etməsi üçün şərait yaratmaq, beləliklə, yoxsulluğu minimum həddə endirmək. İkincisi, cəmiyyət üzvlərinə elə bir gəlir əldə etməyə təminat verilsin ki, onlar bu gəlirlə özlərinin ictimai-zəruri ehtiyaclarını ödəyə bilsinlər. Qısa bir müddətdə ölkədə həm sosial müdafiə, həm də sosial təminat sistemləri formalaşdırılır və inkişaf edirdi. Dövlətin sosial siyasətini reallaşdırmaq üçün aşağıdakı əsas göstəricilərə nail olunması nə-

zərdə tutulmuşdu: ümumi daxili məhsulda istehlak fondunun payının artırılması, əhalinin hər nəfərinə görə istehlak fondunun, ümumi daxili məhsulda milli gəlirin və məşğulluq səviyyəsinin artırılması; əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması; təhsil, səhiyyə, mənzil və kommunal təminatı səviyyəsinin yüksəldilməsi. Lakin mürəkkəb beynəlxalq və daxili vəziyyət, iqtisadi çətinliklər, yoluxucu xəstəliklər, keçmiş İrəvan quberniyası ərazisində ermənilər tərəfindən soyqırma məruz qalan 150 mindən çox türkmüsəlman əhalisinin öz tarixi vətənlərindən didərgin düşüb Cümhuriyyətə pənah gətirməsi, əhalinin çoxluğunu təşkil edən kəndlilərin həyat şəraitini yaxşılaşdırmağın əsas amili olan torpaq məsələsinin həll olunmaması və s. sosial vəziyyəti xeyli çətinləşdirirdi. Belə ağır şəraitdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamenti və Hökuməti sosial gərginliyi aradan qaldırmaq məqsədilə təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirirdi.

Mövcud olduğu ilk günlərdən Azərbaycan hökuməti zəhmətkeşlərin **sosial** vəziyyətinə ciddi diqqət yetirirdi. İstehsalın tənəzzülü, neft sənayesinin böhranı, əsas ərzaq məhsullarının qiymətlərinin artması, əmək haqqının aşağı olması fəhlə və qulluqçuların onsuz da ağır olan vəziyyətini daha da ağırlaşdırırdı. Buna görə də, demək olar ki, parlamentin bütün iclaslarında işçi məsələsinə bu və ya digər dərəcədə baxılmışdı. Aydın ki, məhz sosial problemlərin həll olunmaması hökumət böhranları və siyasi partiyalar arasındakı ixtilafların əsas səbəblərindən biri olmuşdur. Hökumət problemin kəskinliyini azaltmaq üçün zəhmətkeş kütlələrin milli dövlət quruculuğu prosesinə cəlb edilməsini, istehsalın aşağı düşməsinin, qiymətlərin və inflyasiyanın artmasının qarşısının alınmasını zəruri hesab edirdi. Lakin bu istiqamətdə atılan ilk addımlar gözlənilən nəticəni vermədi. Sosial məsələlərin tənzimlənməsi ilə paralel olaraq həm parlamentin fəhlə komissiyası, həm də Əmək Nazirliyi vasitəsilə hökumət məşğul olurdu. Hökumətin sosial siyasətdəki əsas vəzifəsi fəhlə qanunvericiliyinin formalaşdırılmasından ibarət idi. Əmək Nazirliyinin tələbi ilə parlament 1919-cu il martın 19-da Nazirliyin nəzdində fəhlə məsələsi üzrə “Xüsusi məşvərət şurası yaratmaq haqqında” Qanun qəbul etdi və bu məşvərət şurası əməyin mühafizəsi, fəhlə və sahibkarlar arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsi məsələləri ilə məşğul olmağa başladı. Məşvərət şurası beş nəfər fəhlə və beş nəfər də sahibkarlardan olmaqla on nəfərdən ibarət idi. Onun əməyin mühafizəsi və zəhmətkeşlərin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilən bütün tədbirlər üzrə qüvvədə olan qanunların icra olunmasına nəzarət etmək hüququ var idi. 1919-cu ilin dekabrında Azərbaycanın dövlət müəssisələrində 39705 nəfər (bunun 60%-i ailəli idi) işləyirdi. Onların saxlanılması xərci ildə 7.889.641 rubl təşkil edirdi. Qeyd alınmış qiymətlərlə subay adama ərzaq üçün ayda 231 rubl 75 qəp., ailəli üçün 418 rubl 50 qəpik, hamısına birlikdə ayda 13.650.379 rubl, ildə isə 163.804.948 rubl lazım idi. Ərzaq məhsullarının dəyəri 1920-ci il yanvarın birinci yarısında bazar qiymətləri ilə ayda 35.150.038 rubl təşkil edirdi. 1919-cu ilin son altı ayı ərzində çörəyin qiyməti 100%, yağın 56%, balığın 150%, yumurtanın 96%, ətin 200% artmışdır.

Beləliklə, göstərilən dövr üçün orta bahalaşma faizi 100% və daha çox idi, əmək haqqı isə cəmi 30% artırılmışdır. Bu fərqi nəzərə alan Ticarət, Ərzaq və Sənaye Nazirliyi 1920-ci ilin yanvarında hökumətə problemin həll olunması üçün başqa yol təklif etdi. Nazirlik fəhlə və qulluqçuların çörək, çay, qənd, düyü, bez və s. əsas ərzaq məhsulları və ilkin tələbat malları ilə möhkəm (qəti müəyyən edilmiş) qiymətlər müəyyən etməyi təklif edirdilər. Bunun üçün Nazirliyin nəzdində qulluqçuların ərzaqla təchizatını təşkil etməkdən ötrü xüsusi idarə yaratmaq nəzərdə tutulurdu. Hökumət fəhlə məsələsi üzrə qanun layihələri paketini hazırlayıb müzakirə üçün parlamentə təqdim etmişdir. Lakin bu layihələr uzun müddət deputatların diqqətindən kənarda qalmış və parlamentin ümumi iclaslarına çıxarılmamışdı. Hökumətin bu çoxsaylı cəhdlərinə baxmayaraq, fəhlə məsələsi tam bütövlüyü ilə həll olunmamış, son nəticədə fəhlə sinfinin özünün vəziyyətini yenidən pisləşdirmişdi. Siyasi sabitsizlik, daimi xarici təhlükə şəraitində ölkənin iqtisadiyyatında əsaslı dəyişikliklərə nail olmaq çətin idi, hərçənd o qədər də az iş görülməmişdi. Milli dövlətin başlıca nailiyyəti ondan ibarət idi ki, çoxukladlılıq zəminində yeni iqtisadiyyatın inkişaf modeli qurulmuşdu.

Qədim və zəngin dövlətçilik ənənələrinə malik Azərbaycan xalqı keçmişinin müəyyən dövrlərində tarixin hökmü ilə böyük imperiyalar tərkibinə qatılmaq məcburiyyətində qalmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti məhz dünyanın siyasi nizamının yenidən qurulduğu bir vaxtda, XIX əsrin

axırları və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın yaşadığı parlaq mədəni yüksəliş mərhələsinin məntiqi yekunu kimi meydana çıxmışdır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ölkənin daxilində və xaricində yaranmış gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə fəaliyyət göstərmişdir. Bu dövlətin qısa bir müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində böyük iz buraxmışdır. Milliyyətindən, siyasi və dini mənsubiyyətindən, cinsindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara bərabər hüquqlar verilməsi, dövlət sərhədlərinin müəyyən olunması, Azərbaycan dövlətçiliyi atributlarının qəbul edilməsi, ana dilinin dövlət dili elan olunması Azərbaycanın gələcək müstəqilliyi üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, hərbi quruculuq sahələrində atılmış addımlar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 23 aylıq fəaliyyətini əks etdirən əsas istiqamətlərdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1920-ci ilin aprelində süqut etdi, Azərbaycanda sovet hakimiyyəti quruldu. 1918-ci ildə Azərbaycanda yaranmış respublika müstəqil dövlət kimi süqut etsə də, respublika quruluşu yaşamış, müstəqillik hissləri xalqımızı heç vaxt tərk etməmişdir. 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa edən xalqımız Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qısamüddətli fəaliyyətinin zəngin ənənələrindən istifadə etmiş və bu tarixi varislik üzərində müstəqil Azərbaycan dövlətini yaratmışdır [1].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti təcavüzə məruz qaldığı üçün qarşıya qoyduğu məqsədlərə tam müvəffəq ola bilmədən süquta uğrasa da, onun şüurlarda bərqərar etdiyi müstəqillik ideyası unudulmadı. Azərbaycan xalqı ötən dövr ərzində milli dövlətçilik atributlarının bir çoxunu qoruyub saxlaya bildi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin respublikada uğurla gerçəkləşdirdiyi siyasət xalqımızın tarixi-mədəni yaddaşını özünə qaytararaq milli mənlilik şüurunu inkişaf etdirdi, azərbaycançılıq məfkurəsi işığında müstəqillik arzularının güclənməsi və yaxın gələcəkdə yenidən həqiqətə çevrilməsinə zəmin yaratdı.

2018-ci il may ayının 28-də müsəlman Şərqində ilk parlamentli respublikanın – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100 illiyi tamam olur. 16 may 2017-ci il ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi haqqında” Sərəncam imzalamışdı. Sərəncamda qeyd edildiyi kimi: “1991-ci ildə müstəqilliyinin bərpasına nail olarkən müasir Azərbaycan Respublikası özünün qədim dövlətçilik ənənələrinə sadıq qaldığını göstərdi, Xalq Cümhuriyyətinin siyasi və mədəni varisi olmaqla onun üçrəngli bayrağını, gerbini, himnini qəbul etdi” [3]. Xalqımız Cümhuriyyətin istiqlalını dünyaya yaydığı 28 May gününü həmin vaxtdan Respublika Günü olaraq təntənə ilə qeyd edir.

Açar sözlər: sosial-iqtisadi münasibətlər, gəlir vergisi, mülkiyyət, aqrar siyasət, pulun emissiyası, xarici ticarət, neft sənayesi, azad ticarət

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinin keçirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Heydər Əliyev, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Bakı şəhəri, 30 yanvar 1998
2. “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə abidə ucaldılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Heydər Əliyev, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Bakı şəhəri, 1 fevral 2003-cü il
3. “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, İlham Əliyev, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Bakı şəhəri, 16 may 2017-ci il
4. “Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin 130 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Bakı şəhəri, 22 noyabr 2013-cü il
5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. Yaqub Mahmudovun redaktəsi ilə. Bakı: Lider, 2017 (yenilənmiş nəşr)

6. Həsənov C. Birinci dünya müharibəsinin qurtarması ərəfəsində Bakı nefti ətrafında mübahisələrinin kəskinləşməsi / “Azərbaycan neft sənayesinin tarixi” üzrə Beynəlxalq Konfransın materialları, Bakı: Nyuston, 1996, s. 38-45
7. Караев А.Ф. Из недавного прошлого. Баку: 1976
8. Maqsudov F., Əliyev İ., Ağamalıyev N., Aliçanlı Ş. “Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920). Bakı: Elm, 1998, 336 s.

**Фахрад Мехбальев
Нурангиз Микаилова**

**ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ В ОБЛАСТИ
ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА**

Резюме

В статье основное внимание уделяется главным направлениям развития социально-экономической политики, осуществленные Азербайджанской Народной Республикой в области государственного строительства. Всесторонне рассматриваются стратегия и тактика, проведенная АНР в сфере социально-экономических отношений. Также в статье раскрывается суть экономической платформы АНР в сфере промышленности, в частности нефтяной; аграрной а также в области собственности, эмиссии денег, банковско-финансовой, социальной политики. Одновременно анализируются двухсторонние и многосторонние связи с некоторыми м Европейскими государствами в сфере торгово-экономических отношений.

Ключевые слова: социально-экономические отношения, подоходный налог, собственность, аграрная политика, социальная политика, эмиссия денег, внешняя торговля, нефтяная промышленность, свободная торговля

**Fahrad Mohbaliyev
Nurangiz Mikayilova**

**THE MAIN DIRECTIONS OF THE SOCIAL –ECONOMIC POLICY IMPLEMENTED BY
THE AZERBAIJAN PEOPLE’S REPUBLIC IN THE FIELD OF STATE BUILDING**

Summary

The article focuses on the analysis of the main directions of the social-economic development implemented by the Azerbaijan People’s Republic in the field of state building. At the same time, the article investigates the strategy and tactics implemented by the APC in the field of social-economic relations. The article also analyzes the essence of the APR’s economic platform in the spheres of industry, including oil industry, agriculture, property relations, money emission, financial-banking system and social policy. At the same time, the article analyzes bilateral and multilateral relations with some European states in the sphere of economic and trade relations.

Keywords: social-economic relations, income tax, property, agrarian policy, money emission, foreign trade, oil industry, free trade